

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЭДЭЭЛЕР

КИЖИ БҮРҮЗҮН ХЫНААР БОЛЗА ЭКИ-ДИР

Бо чылдың февраль 16-дэ бодумун хууда хэрэм салы-биле Кызылга чордум. 1 ичан кудуму автобусунун иштине болган бир таварылганын херичини болаум. «Почта» дээр автобус доктар черден (ычан эртенгинин 8-9 шак үези турган чүвө) ийн анык, орус нациялыг милиция сериканы-лары кирип келгеш, автобусуну оогуруу турган адырлар. Дараазында автобус доктар черге 3-4 эртенгинде бичини оол эерткенге 50 хар иштине амак-кадай тыма улаз кирип келди. Эр кижилер чалаачындан бият айтканын, Оозу чок болган. Бодаарымга, кукүрлер көздөдөн келген хевирлиг болдулар. Бичан чоруп олурувуста, 1-ийн шаггаанын бир-иче чедип келгеш, 50 алышын штравын төлөсөр деп ала-ыдып туруп берди. Оон херезен кижилер алышын хавын ужулташ, чүтле 25 рубль бар-дыр дээш, кургакша хавын көргүзүп турбу-бужо, ол шаггаа оларын ол алышын ала алды. А штрафтан дугааында олар-ка квантинга бербеди. Ша-нда хептин бис дээш ша-чаарлары ол бе, ажурун бичемден. Улаштыр көрүп, эскерип чорурумга, улаустун херезин көрүп хынаар, мындыг болду. Оон дараазында черге 4 орус уругу, бир тыма оол кирип келди. Ол-ла ша-гааа орус уругларын орт-тур кылаштаа, амадын бичи-тин тыма оолда барды. Бича дыка-ла халас хевик-кайда болор. Ол оол авто-буска чорупуу шымылгазын көргүстү. А демни орус уругларын каймык-даа бил-терип үштүп, оюу касса-га өтүр бастырбайлар. Быдыг чүвө болза, кижилер

«СЕТКИЛИМНИҢ АРЫГ ХАНЫЗЫНДАН»

Тыва Республиканың Президентинге кандидат, республиканың Министрлер Чөвүлелинин Даргазы Шериг-оол Динжикович Ооржак биле журналист Эдуард Донгактын аразында чугаа болган.

— Шериг-оол Динжикович, президентинге кандидат болза, дээш хордакчыларын бирээди дир силер. Бичаар-га ук эрге-дукаала кандай лизымыг болуруду? — Президент сонгулдааы болза, бистик чуртта эгел-до политикти реформалыг ээининге чедирининг бир аргазыдыр. Дээди Совет, Президент, Конституция су-ду бот-боттыгына хамаары-лас, бот-боттарыга ду-каалайр үш орган тыптыг келир. Президент эрге-ча-гырганым баштынчы болу-бүзгө, Министрлер Чөвү-лелинин Даргазы турбас апаар. Президент казанты дорт башкаар. Мылгап кезде казантыг күссөгүн хулаагезини кризисин алып өртөрдө, Президентинге ме-дде эгелдер берил, чер-черлеринг удуртур орган-нарында кижилеринг түс черлеринг кой-иштин биле сумелешип турган, томуй-дулар эргелиг кылып каар.

— Президентини команда-зын, казан кезининг Дээди Совет-биле сумележип турган, болу тургузар эрге-чаарын каан. Бо-ла бугу бай-далдарын алгаш көргөсө, Президент болза эрге-ча-гырганым күссөгүн хулаа-гезини кризисин алып өртө-раазин оору, оон харымса-газын беддеринин аргазын улам улагутары деп билип турган мен.

— Силерни хой-ле чер-лерге Президентинге кандидат кылдыр кайн удурган бол-ган. Россияда болган кай-да-лаа политиктиг болган эконоимиктиг байдал дыка марын дээрин кымдан ар-тык билер ужурауу силер. Сон даарта амдырал мылды анаар деп дорт чугаа-лаары тергин берге. Силер, Шериг-оол Динжикович, Президент дээш ка-жыкчылыг сонгулдага кир-жир чөпшөрөлдү бердирер. Тываның даартагы хунде амдыралыг кандай болу-бүзгө бугу тала-биле де-жигуларын көргөн силер бе? Бо көзүг берге үзе Тыва-нын амдыралын бир дээш башкаарып шыдаптар деп билген, мынчанга чөпшө-редиг берген-дир силер. Бо-дуу хууда силерни ол башкаарыңың дидин чорук деп санаар ийн мен.

— Эрткен чылгы «август сулуазынын» сөөлүдө Тываның удуртулузын кол-жогилер халаам берди. Олардан чамгы силер ар-тык каганар. Силерге ха-рымшарыңың кижилеринг үчелдиг чамгы ай эл-болуру ийн. Шериг-оол Динжикович, «Партизанын» үр-саламы деп силерге хамаарыштар хой кижилер чугаалаары хай эрге-дукаала киржир мен. Тываның Министрлер Чөвү-лелини Даргазын чедир дегенге келген орууларын бугуна доңуула болу-бүзгө силер бе? — Бичаа харын. Политиктиг чартыкталар эгелденден бээр мээди адрезинге эки эсе үчелдиг берип, шугумчүл кылып турар кижилерин бичин билер мен. Бичаа харын дугааыма ичинг шугумчүлдерин ра-

джектиг бугуруу турарлар-биле күрүс божежанден наам ап турарларын аразында хамаарылганын алыр-га, биче «аргалар» арбын чой бис. — Моон мурунда ча-зактын структуразынын ду-гаанында, ону эсе тургуза-рынын талазы-биле чугааны кылып турган бис. Моон эсе тургузарында нарын байдалар бар. Делегейни сайыраптай чурттарын ал-гаш көргөсө, бедик мерге-жидин ооллар, кыстар чур-тун сайырадып ап турар боор-дур.

Биче эи берге айтыр-гы болза, кадрларын белеткен ап турарында болуру ий-ки. Эрткенденер саны-биле өске черлерден чыдып каап турар бис. Биче тус-кай эртемчилер ам-даа че-дишпей турар. Эске чур-тарнын дуржулгазында дай-нып, кадрларыныкы бедик мергежиле өрөдир, дадык-тыр ужурауу бис. Эске сөс-биле чугаалаарга, кадр-ларыныкы камныг, хундү-келдиг болуру ужурауу бис. Бичангаш оларын амды-ралыне, амдырал арга-зын экинжеринге кичээ-гейни бот дугаарында уг-леш Чогу-му мындагы ке-диги уени бодал, тускай эртемчилерин чоокку үеде хойну белетээр сорула-гыныкы шилчир кезелде кижилер черин, мал-мага-нын, техниканы салып ал-ган, сохотан үнүп чоруп баар эргелиг, ол талазы-биле ителелдерин амдырал кылып каан. Бичангаш не-дээ ажыл-агыйга хой тала-зыг очкуу тургузарында байдалдарын тургустун. Очкуну бугу-ле хевирле-ринге дөк эргеп бериптер бис. Көдөзгө хуужууга айтарымнын талазы-биле чоң-биле сумени кылган.

Чер, мал, техниканы хуужууга шилчелеринг эргелиг салгы бис. Мылгап кезде арап болган тар-чанын амдыралы сайыраар ужурауу. — Тараанын болган арап амдыралы бегун бут кырында туруп албайа чүвө болганда, коллективтик амдыралыныкы иштине эконоимиктиг харылдазын эргелиг тургаш, биче бугу-дур. Эргелер тургузуу, оларын амдыралы чар аргалары кирир. Чижээ, ТАР үезик-МАЗ-дер, МЧАЗ-дер дөк экижент үчелдигин амдырал, өзт, дук үндүрүп доктааттыглан план бугу-гаар кылбай, тускай керээ бар-мыдааал чорулар ужурауу бис.

— Сөөлү үеде чөбүр бичыг амдыралыг тургустуу. Шаанда окаттыганын суур-лачык ол-ла болгай. Чүү-дөө чок чыдып калган сал-бары аттыг суураарыныкы натап тургузарын 1991 чыл-да Тывага чорудуп эгелден-дис ол-дур. Ол бичин суур-ларын чурттагыларынга хостуг амдырал арганы берип, оларын бугуругени продукциянын районнар то-теринге болбаазырадыр. Шан мындагы айд амдырал, амдырал боттаагылар болу-бүзгө, недээ амдырал боттаагы сайырадып шыдаар бис.

— Республиканың бед-жеди кедерге берге байла-дыр. Шаанда Кызыл дуга-нында мындыг шоодуу бар чүвө. «Кызыл дээр сайм-тар, көчөргөр хоорай-дыр». Бо политиктиг кы-жыргынын уткамын эки би-ден силер. Шынаа-ла, чур-такчы чон саны азарган деп Тывада комитеттер, мнжас-терстволар, эргелелдер ба-жын апкан. Материалыг

жужада республика эмне-салыгыны терашы салбары, божууда бажыкы негиз-ге, гика институту. Оларын иштине кире бээрге, ка-ракка чаркычтыг. Тыма са-йыттарын амдырал олуар эргезин көрүрер даан, шупту чүвө четчир. Чүд бо, уеник шаа мыдыг турган бе, азы тыма керге дарга кижилерг итуру күштүг тап-чыл сагызын болуп арга-ры бе? — Министрлер Чөвү-лелине амдырал бергеш, рес-публиканың булуру бугуру-еги барып кааштын. Кы-зылда албан черлеринге, организацияларга чедип, чой-биле ужураштын. Бичаагы башын институту, эмнеде черлеринг кир-дир чордум, Хоорайда ку-руг-сууру элден шалкынчыл орган-даа болза, чоң-луу социал байдалы черде дыка нарын болду. Моон мурунда телеви-деннге көргүскөн болгай, 78 өг-бүдө чурттал олуар барак бажыны аан. Ам ыл-да каш өг-бүдө артып кал-ган. Каа-Хем суурда ийн каз бажында эмчн амды-ралындагы ишти чурт-талга бажында чөдө бер-геш, кайган нагамын. Тар өртөлдөред мед-сес чедир ижил чурттаа, чылыг ол-чой, хир-чаа түдүп иштен «өргөз» болду. Өөрелдеге черлеринг, тудугу-арын, культура амдыралынын чурттал олуар ора-насазынга кирип чордум. Байдал кедерге берге чүвө-дир ийн. Эмнелинин ан-докринология салбарына кирдин. Чугаалааш-даа чор-бис. Ону өске керге шил-чиптен. Чокта анаа чор-дугу, ийнда байдал чоруту-чүзөртөп олурадыр.

— Бо-ла бугу четпестери «айталыс болза хорюк. Ол талазы-биле тускай кем-челерин алыр сорулга га-зын, тус-түс ведомстволар-нын удуртуучулары чер-челерге барып, тускай амдырал кылар болган. Бичин институту болган өске-даа дээш өөрелдеге черлериниң хамаарыштыр тускай доктаал күлөп ал-ган бис. Бо талазы-биле кемчелерг улаас амдырал-да боттаар ужурауу. Бичангаш социал айтыр-гы чыгууда черде. Даргаларын байдалын көрсө дээрге кай-чыл болуру. Бичаала-даа ийн дугаарында, чоңуң амдыралын көр турган чүвө-дир ийн.

— Президент эрге-дукаала дээш наамгы турарыңар Б. Т. Санжыг хамаарыш-тыр чүң чугаалап болу-р силер? — Альтернативтыг сон-гудаларга кирип чордум. Кандыг-даа эрге-чагарганын сонгулдаагы альтернатива турары көчүрүк эки. Президент азы сайыт эрге-чагарыга амдырал кижилер өвөш дээр чамдыг бодааларга удур мен. Тыванын оолдар, мнжастарын аразында президент эрге-дукаала төлөстүргө хой. Ол болза бистин сайыра-лымыстын база бир херечи-ни, көрүчүгү-дур.

— Бо сонгулдааларга Прези-дентин чон сонгуру. Бо-думуңа альтернативаг, Баар Түлүшесинге база оон талаанчыларынга эс-килишиниң амыг ханындын чедикшинеринг күзөөр мен. Сонгулдаалр бугууунда кижилерин ала-аларын карарты турс бээр чүвөдөр мээш таламдан бугу-бис. Чон боуп шилп ал-зы деп бодалар мен. — Интервью дээш четтир-дилем. Чедикшинеринг кү-сөдүн.

АРТИСТИҢ МУҢ ОЮНУ

Адыла-ла борбак чылдың дургузунда дыка хой чурдуу кылып болур боор-дур. Кү-рүениң хөгжүмүгү. Тисени-нер аттыг дээш үчелдиги-ниң доосканынын сонда В. Кең-оол аттыг хөгжүм-чү театрына артист болу-п амдырал кирип алгаш, 14 шинге ойнаан, сон ш-тинде 9 шинге кол ролдарын күссөгүн бер. Бир кол ролуна ойнаан дээш Тыва Республиканын Күрүс ша-налынын лауреады атна чедип боор-дур. — Бо болза анык артист Орбан Дамба-Хуураактын ар-тын оор чогалыкчы ору-дур. Салым-чаланыг артист

ЭРТКЕН ҮЕМ ЭРГИЙ БОДАП ОРА...

Үе-шагынын ааным-биле амдырал өскерилп тур-байн калар. Ол чөвө чүвө-дур. Чеден хар ама берген казымында хойну бардуу. Шаанда хуу амдыралыг чороян бис. Улдуң кемчи-герге тарна табыл, бай орустарын малын маддан, олардан алы-кем салым алгаш, адык-кеп кылдып, азы-талуусту азырап чо-роан бис. Үең чылдарын эргезинде өкө хеминг чоо-гуна «Кызыл тарачын» деп күрөөнү тургустуу. Бичан черин тракторлар-была чарып, бай мнжас-тарын херичиниң хамаары-нонун эргезинге шычанды берди. Оон чоруту МЧАЗ-дер тыптып, байтайгы кол-доруна тургустунду, араттар намыс кирип эгелден. — Байтайгы суурулар төвө-ринге шоколдар база өстүз келгелдэн. Чижээ, Халым суурга шоконан орус, тыма кижилер бир деминг кир-дип турган тутунаа. Дөргөн чылдар эргезинде ол суурга Кочетов аттыг кол-хооту Иван Полев удуртуу турду. Бичан аяаа мал, чер амдырал кыды хөвүл, сейырап эгелден. Оон-биле кады туугууу база кылып турган. Бичан бедик дүң-түр өстүрүп ал, мураакын амдыралынын саанына, даа кирип турдуус. — Чөвө амдыралын тын-туунаа бичин колхозтарын каттыштырган, соххоз ки-

Ажылгыр, күзөлдиг кижилер болза БҮЗҮРЭЭР МЕН

Амдырал бергеден, амгы үе өскерилген. Аш-чем өртө чамгы хун дугурууна бичин каш казан өскерил дээр. «Моон сонгаар кичаар чурттары» деп аты-рым кижилер бугурууу сеткини дугуруу келер. Өг-бүзө-ниң амдыралында кол чөм — ха-лө.

ААЛЧЫЛАРЫВЫСКА ЧЕТТИРДИВИС

Барың.Хемчик районунда Кудурга ордууна чамдыг «Мажарлыг агитбрига-дыныкы солун программаныг концерты бичина Эркин райо-нуң Бай-Дег сууруна чөвөт чаа болду. Чойган Нөгөлдүн Адыл-оол Саг-дынын болган амгы иштине турар «хооту», «кыжык-ла бот-боттыгы» амдыралыг чедикшилерин амгы мнжас-тар күзөөрү.

ФРОНТУЧУНУҢ КУБОГУ ДЭЭШ

Ала-чуртуу Улуг дай-нынын кирекичин Даваа Шыныкович Монгуш аттыг кубогу дээш бөксө аазады болза аразында мергежиле Өвүр районун төлүгө эр-кен. Бо маршалдаа Сүт, Хөдүл, Чөөн-Хемчиктин, Каа-Хемнин, Кунгурту суурун болган Өвүрүн шуптуу — 50 хере анык спорчулар киришкен. Ийн хун үрүлчүлүн маршалда-ны тунелдинде өвүрүлдөр каанда таламы биле тилең каан. Чөөн-Хемчиктен ке-лген адылдар ийни шаанал-га талетти болган. — Бо маршалдаа өвүрдө Адыс Ховалдыг, Чечен-оол Сат, Чапан Сүтекин, Эрес-Онаамар, Чөөн-Хемчиктен Орбан Артына, Роберт Сан-даа, Сүт-Хөдөл, Болза-болган, Байыт Ондар, Каа-Хемдин Буян Сахдай, Кун-гуртудан Далай-оол, Дан-гыр-оол олар боттарынн дөңдөрлеринг түзүлүндө бичи черин көрүшөр. Чөөн-Хемчиктен Монгуш.

Мадон МОНГУШ, Өвүр район.

Кек-оол САЛЧАК, Башым. Бай-Тайга район.